



Türkiye’de Kamu İktisadi Teşekküllerine Bir Örnek: Keçiborlu Kükürt Fabrikası

A Sample of Public Economic Enterprise in Turkey: Keçiborlu Sulfur Factory

Kadir ŞEKER*

Özet

Osmanlı Devleti’nin dağılması ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin kurulması pek çok alanda olduğu gibi ekonomik hayatta da değişimleri beraberinde getirmiştir. Zira Cumhuriyetin kurucuları ekonomik başarılarla desteklenmeyen askeri zaferlerin kalıcı olmayacağını çok iyi biliyorlardı. Bundan dolayı 1923 yılından itibaren çeşitli ekonomik model uygulamalarını hayata geçirdiler. 1923–29 yıllarında ekonomide, özel teşebbüsün desteklediği karma ekonomik model uygulanmaya çalışıldı. Fakat 1929 yılındaki dünya ekonomik krizi, bütün dünyada olduğu gibi ülkemizde de karma ekonomik sistemin sona ermesine neden oldu ve 1930’lardan itibaren Devletçiliğin esas alındığı ekonomik uygulamalar hayata geçirildi. 1933 yılından itibaren devlet yatırımları çeşitlenerek arttı ve KİT’lerin doğuşu hızlandı. Bu makalede Cumhuriyetle birlikte uygulanan ekonomik modellerle 1933’lerde ortaya çıkan KİT gerçeği, Keçiborlu Kükürt Fabrikası göz önüne alınarak değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Karma ekonomi, Devletçilik, Kamu iktisadi teşekkülleri, Keçiborlu Kükürt Fabrikası

Abstract

Disintegration of Ottoman Empire and establishment of the Turkish Republic has brought some changes to the economic life, as it did to many other fields. The founders of the Republic were aware of the fact that military victories without economic accomplishments would not be permanent. Due to this reason, they have put various economic models into practice since 1923. Between 1923 and 1929, a complex economic model which supported privacy was tried to be applied. But the economic crisis caused the complex economic model application to come to an end in our country, as well as all over the world. So, since 1930 the economic model based on State Principle was put into practice. In 1933 the governmental investments increased and diversified, also the birth of KİT’s gained speed. In this article the truth about KİT which was unclosed through the economical models applied within the Republic will be evaluated by taking Keçiborlu Sulfur Factory into consideration.

Key Words: Mixed economy, Statism principle, Social Financial Constractions, Keçiborlu Sulphur Factory

*Yrd. Doç. Dr., Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, kseker@mehmetakif.edu.tr

1923–1950 Dönemi Ekonomik Politikalar ve Uygulamaları

1923–1933 Dönemi

Türkiye’de Kamu İktisadi Teşebbüslerinin kuruluş ve gelişmeleri cumhuriyetten önce ve cumhuriyet sonrası olmak üzere iki aşamalı olarak değerlendirilmektedir. Cumhuriyetten önce, devletin ekonomik kalkınmaya öncülük etmek ve sermaye birikimine katkıda bulunmak maksadıyla ilk girişimleri 19. yüzyılın sonlarına doğrudur. 1870’li yıllarda “Menafi” sandıkları adını taşıyan oluşum, 1878 yılında Ziraat Bankası haline getirilmiş böylece Türkiye’de çağdaş anlamda ilk Kamu İktisadi Teşekkülleri doğmuştur (Yaşa, 1996).

Bu girişimin yanı sıra yine askeri ihtiyaçları karşılamak maksadıyla bazı sanayi kuruluşları devlet tarafından oluşturulmuştur. Fakat Osmanlı İmparatorluğunda yabancı imtiyazlı şirketlerin çokluğu, kapitülasyonların uygulanması ve bu uygulamaya paralel olarak gümrük politikası uygulamalarının olmaması ile devletin ekonomik olarak çok zayıf durumda olması tam anlamıyla KİT’lerin doğuşunu engelledi. Cumhuriyet döneminde ise KİT’lerin doğuşu ve ekonomi içindeki yerleri, zaman içinde farklı şekillerde uygulanan ekonomik politikalara paralel değişimler gösterdi (Komisyon, 1980).

Atatürk Milli Mücadele’nin hemen arkasından yapmış olduğu konuşmada ekonomik başarılarla desteklenmeyen askeri zaferlerin kalıcı olamayacağını (Komisyon, 2005) ifade etmiş ve bu amaçla yeni iktisadi politikaları belirlemek ve hayata geçirmek için 1923 yılında her gruptan insanın katılımıyla İzmir İktisat Kongresi’ni düzenlemiştir. Kongre bazı devlet kuruluşlarının, ticaret, sanayi, çiftçi, işçi ve diğer meslek gruplarının katılımıyla 17 Şubat–4 Mart 1923 tarihleri arasında yapılmıştır (İnan, 1982).

Atatürk kongrenin açılış nutkunda, “Türkiye’yi layık olduğu yüksek seviyeye getirebilmek için iktisadiyatımıza çok önem vermeliyiz. Zamanımız tamamen iktisat devrinden başka bir şey değildir. Gerçekten Türk tarihi incelenirse yükseliş ve çöküş sebeplerinin iktisat sorunları olduğu açıkça görülür.”diyerek ekonominin önemini ve bu kongrenin yapılış gerekçesini vurgulamıştır (Özgül, 1998, İnan, 1982; Hiç, 1998).

Kongrede alınan kararlar, “Misak-ı İktisadi” ve “çiftçi, tüccar, sanayici ve işçi gruplarına müteallik meseleler” olarak iki kısımda toplanmıştır. Kongrede alınan kararlardan bazıları, konumuzu ilgilendirmesi nedeniyle ele alınmıştır. Birinci bölüm toplantılarında, ormancılık ve madencilik sektörlerinin geliştirilmesi, ekonomik gelişmeye katkısı olmak koşuluyla yabancı sermayeye müsaade edilmesi, tekelleşme ile mücadele edilmesi gibi kararlar alınmıştır. İkinci bölümde ise Aşar vergisinin kaldırılması, Ziraat Bankası’nın yeniden kurulması, baruthane, tophane ve diğer harp sanayi kollarının geliştirilmesi, kok antrasit ve zımpara dallarında korumacı politikaların geliştirilmesi, bazı kömür havzalarının ıslahı gibi kararlar alınmıştır. İkinci kısımda alınan kararlardan belki en önemlisi yerli sanayinin yabancı sanayi ürünlerine karşı gümrük vergisi getirilerek korunması kararı olmuştur. Kongre kararları bütün olarak incelendiğinde ise kalkınmayı özel teşebbüse dayanarak başaracak, himayeci ve milliyetçi bir iktisat politikası öngörmüştür (Komisyon, 1980).

Bu kongrede alınan kararların çoğu Cumhuriyetin ilanından sonraki ekonomik politikalara yansımışsa da bazıları uygulama sahası bulamamıştır. Mesela tütün tekeli kaldırılamamış, şeker ithalatı da devam etmiştir. Özellikle Lozan Antlaşması, gümrük vergilerini beş yıllık süreyle dondurmuş, böylece yerli üretim desteklenememiştir. Gerçi bu dönemde özel teşebbüs Teşvik-i Sanayi Kanunuyla bazı özendirici tedbirlerle desteklenmişse de hem özel sektörün hem de devletin imkânları kısıtlı olmasından, sanayi yatırımları konusunda istenilen gelişmeler sağlanamamıştır.

1923–1932 yılları devletin kuruluş dönemi olmasından dolayı, aşırı borçlanma yapılamamış, yapılan yatırımlar da yeni vergiler konulması suretiyle gerçekleştirilmiştir. Mesela Osmanlı İmparatorluğundan miras kalan 4138 km'lik demiryolu şebekesi, 1932 yılında 6040'km'ye ulaşmasına rağmen ekonomik sıkıntılardan dolayı bu yolları besleyecek oto yollar ile desteklenememiştir. Yine aynı dönemde mali imkânsızlıklardan dolayı yabancıların elinde bulunan sanayi tesislerinin millileştirilmesi çok az uygulama ile sınırlı kalmıştır. Millileştirilen bazı işletmeler şunlardır; Haydarpaşa Limanı işletmesi, Mersin-Tarsus-Adana demiryolu ile Mudanya burada hattıyla sınırlı kalmıştır (Avcioğlu, 1968). Aynı dönemde İzmir İktisat Kongresi kararları karma ekonomik yapıyı öngörmüşse de genel anlamda liberal politikaların uygulanmasına çalışılmıştır. Bir başka ifade ile 1930'lu yıllara kadar Hükümetler, ekonomik politikalarda egemen unsur olarak özel sektörü görmüş ve onun önünü açmaya yönelik girişimleri uygulamıştır. Aynı dönemde Devlet, özel sektörün yatırım yapmadığı alanlarda faaliyet gösterme prensibini benimsemiştir.

Devlet, bu öngörüü gerçekleştirirken özel sektöre kredi verme ve onu geliştirme adına 1924 yılında ticaret bankası niteliğindeki Türkiye İş Bankası'nı ardından da özel sanayi kuruluşlarını hayata geçirme adına da Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası'nı kurmuştur. Bu arada Osmanlı Bankası'nın imtiyaz süresi de on yıl uzatılmış, konut kredisi ile ilgilenmek üzere Türkiye Emlak Bankası tesis edilmiştir (Komisyon, 1980). Fakat bütün bu kuruluşlara rağmen ekonomideki iyileşme 1929 Dünya Ekonomik buhranından dolayı sürdürülememiş, özel sektörün gelişmesi istenilen düzeyde olmamıştır.

1929 Dünya Ekonomik Buhranı

Dünyayı etkileyen pek çok olayda olduğu gibi, bu olayın da sebepleri üzerinde çok sayıda araştırmalar ve değişik yorumlar yapılmıştır. Ancak bunların genelinde yer alan ortak birkaç sebep şöyle sıralanabilir; bunlardan ilki; Amerika'daki şirketlerin mali güçleridir. 1870'li yıllarda Amerika'da irili ufaklı pek çok şirket varken, I. Dünya Savaşı'nın getirdiği zorluklar karşısında küçük şirketler birleşmek zorunda kalmış ve savaş sonrasında tekeller oluşmuştur. 1929 yılına gelindiğinde Amerikan ekonomisinin %50'si üzerinde söz sahibi olan holding sayısı 200 kadardı. Bu da tek bir holdingin bile iflasının ekonomiyi sarsmaya yeteceği anlamına geldiğini gösteriyordu.

İkinci sebep bankaların kötü yapılanmış olmasıydı. Bankaların sermaye esaslarını, rezerv ve kredi oranlarını belirleyen kanunlar henüz çıkarılmamıştı. Örneğin, şirketlerin mali tablolarının güvenilirliğini sağlayan yasalar yoktu. Bu yüzden yatırımcı senedini aldığı firma hakkında yeterince bilgiye sahip olamıyordu. Yine ticari bankaları yatırım bankalarından ayıran yasalar da mevcut değildi.

Üçüncü sebep, başkan Hoover yönetiminin ekonomi alanındaki tecrübesizliğidir. Başkan Hoover yönetimi, 1920'lerde hüküm süren liberal ekonomi anlayışına göre ekonomiye müdahale etmemeyi uygun görmüştü. Ancak 1929 krizine müdahale etmemenin toplumsal maliyeti çok büyük oldu. Daha sonraları başkan müdahaleye karar verdiğinde hem çok geç kalınmış hem de müdahale başarıya ulaşmamıştır. Hükümetin tecrübesizliğinin bir diğer göstergesi de altın standardına bağlı kalmakta ısrar ediydi. Hükümet, altına bağlı olmayan para basmayı reddederek sıkı bir para politikası izlemiştir. Bu durumda piyasalar likidite sıkıntısı yaşamaya başlamış, ekonomik faaliyetler durmuş ve reel sektör küçülmek zorunda kalmıştır. Bu da daha fazla işsizlik, daha az gelir demektir.

Dördüncü bir neden; Amerika'nın dünya üzerindeki hemen hemen tek borç veren ülke olmasıydı. I. Dünya Savaşı sırasında ABD müttefiklerine yaklaşık 10,3 milyar Dolar civarında bir borç vermişti. I. Dünya Savaşı sonrası ABD, Almanya ve İngiltere'den istediği tazminatların altın olarak ödenmesini talep ediyordu. Ancak yeryüzündeki altın stoğu yetersizdi ve mevcut olan stoğu da zaten Amerika kontrol etmekteydi. Bu sebeple bahsedilen tazminatların ve kredilerin mal ve hizmet olarak ödenmesi denendi ancak bu da Amerika'nın kendi mal ve hizmet sektörünü vurdu. Sonuçta Amerika hesapsızca vermiş olduğu kredileri geri alamadı.

Amerika Birleşik Devletleri Savaş sırasında yirmi kadar devlete borç vermişti. Borçlular içinde 4,2 milyar Dolarla İngiltere, 3,4 milyar Dolarla Fransa, 1.6 milyar Dolarla İtalya'da bulunmaktaydı. ABD'nin vermiş olduğu toplam borç ise yaklaşık 10,3 milyar kadardı. Savaş sonrası bu devletler borçlarını ödemeye yanaşmadı. Çünkü bu borçları ödemeyi Almanya'dan alacakları tamirat borçlarına bağlamışlardı. Amerika alacaklarını tahsil edebilmek için uzun süre uğraşmış ancak sadece Finlandiya bu borçlarını tam olarak ödemiştir. Diğer devletler ya hiç ödemedi ya da sembolik ödemelerle yetindi. Borçlar meselesi ile ilgili olarak (Armaoğlu, 1987).

Krizin başlamasıyla beraber ABD borsası çöktü. ABD'de yaşanan bu gelişmeler henüz yeni kurulmuş olan ve sanayisi emekleme döneminde olan Türkiye'de de etkisini gösterdi. Aynı yıllarda özel teşebbüs zaten zor şartlar altında yaptığı kalkınma ve sermaye artırma görevini yerine getiremedi. Pek çok insan iflas eden şirketlerle birlikte işlerini kaybetti. Nihayet 1930'larda bütün dünya ülkelerinde korumacı devletçilik politikaları hayata geçirilmeye başlandı.

1933–1950 Dönemi Ekonomik Politikaları ve KİT'lerin Doğuşu

1929 yılında başlayıp 1930'larda bütün dünyayı saran ekonomik kriz ülkemizi de etkisi altına almıştır (Hiç, 1998). Dolayısıyla aynı yıllarda ekonomide Devletçilik olarak adlandırılan yeni bir yaklaşım benimsendi. Fakat bu ilke benimsenirken sanayide yine özel teşebbüsün destekleneceği, fakat içinde bulunulan durumun hassasiyetinden dolayı kalkınmada öncülüğün Kamu İktisadi Teşekküllerinde olacağı belirtilmiştir. Nitekim bu anlayış 1933 CHP programına da girmiştir. Bu programda devletçilik: "ferdi mesai ve faaliyet esas tutulmakla beraber, mümkün olduğu kadar az zaman içinde, milleti refaha ve memleketi imara erdirmek için ...devleti fiilen alakadar etmek.." (Komisyon, 1980, s.81) ifadeleriyle yer aldı. Bütün bu gelişmelerden anladığımız kadarıyla devletçilik bir doktrin gereği değil, dönemin

şartları gereğince gerçekçi bir yaklaşım sonucu ortaya çıkmıştır. Atatürk devletçilik ilkesinin zorunlu olarak uygulamaya koyulduğu 1930–38 tarihleri arasında da ekonomide katı bir devletçilikten yana olmamış, devletçi ekonomik politikaların başarısından kuşku duymuştur. Hatta Atatürk döneminin Başbakanı İsmet İnönü'de Atatürk'ün özel girişimi esas tuttuğunu ve liberal ekonomiden yana olduğunu açıkça belirtmiştir. Atatürk'e göre Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren ekonomik alanda ciddi bir ilerleme sağlanamamış olması onu düşündürmüştür. Çünkü ülke az zamanda hızla ilerlemek durumundadır ve bürokratik kırtasiyeciyi, yavaş işleyen, kararsız bir hükümet ve devlet mekanizmasıyla sanayileşmenin hızlı ve atılcı olamayacağını bilincindedir. 1932 yılının sonbaharında bizzat Mustafa Kemal'in talimat ve talebiyle İktisat Vekili Mustafa Şeref Bey'in yerine İş Bankası Genel Müdürü olan Celal Bayar'ın getirilmiş olması, Atatürk'ün ekonomik politikadaki tercihini yansıtmaya açısından da önemlidir. İşte 1937 yılında İsmet İnönü ile Atatürk'ün yollarının ayrılmasının en önemli nedenlerinden biri ekonomik hayatta yaşanan bu görüş ayrılığıdır. Fakat aynı dönemde yatırımcıların azlığı devletin ekonomik hayatta olmasını da zorunlu kılmış ve bu dönemde devletçi ekonomik model ister istemez benimsenmek durumunda kalmıştır (Koçak, 2007). Devletçilik uygulamalarıyla 1933–38 yılları arasında Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planları uygulanmaya başladı (Boratav, 2007). Yine bu programın uygulanmasının bir devamı olarak 1938–43 yılları arasında ikinci beş yıllık kalkınma planı uygulandı. Bu planların temel özelliği sanayi, bankacılık ve ulaştırma gibi sektörlerdeki yatırımların devlet eliyle gerçekleştirilmesini öngörmesiydi. İşte bu dönemde Kamu İktisadi Teşekkülleri adıyla anılacak ve kısa adı KİT olacak işletmeler hızla çoğalmaya başladı. Dokuma, maden, selüloz, seramik ve kimya gibi sanayi kollarında devlet yatırımlarını artırdı. Bu kollardan dokuma sanayi Sümerbank yapısı içinde, maden işletmeleri ise Etibank bünyesinde toplandı. İşte 1934 yılında kurulan Kamu İktisadi Teşekküllerinin büyüklerinden Keçiborlu Kükürt İşletmeleri de bu dönemde faaliyete geçirildi.

Keçiborlu Kükürt Fabrikasının Kuruluşu ve Gelişimi

Isparta ili Keçiborlu İlçesinde bulunan kükürt yataklarının bulunuş tarihiyle ilgili olarak kesin bilgi yoktur. Ancak üretimle ilgili ilk çalışmalar 1900 yıllarda Hüseyin Kreyşi tarafından yapıldığı bilinmektedir. 1914–1918 harp yılları sırasında da basit bir eritme tesisatı yapılarak ordu ihtiyaçları için Almanlar tarafından işletilmiş, sonra terk edilmiştir. Millî Mücadele sonrasında madenin imtiyazı İtalyan ve Fransızların kurduğu «Copmagnie Generale de Mine et Metallurgie» şirketine verilmiştir. Şirket bazı çalışmalar yapmışsa da sistemli bir üretime geçmemiştir. Bunun yanı sıra aynı şirket İtalyan kükürtlerini ülkemizde pazarlamaya çalışmıştır. Bu gelişmeler üzerine şirketin imtiyaz sözleşmesi, 1933 yılında “mukaveleye riayet etmediği” gerekçesiyle İktisat Vekilliği tarafından fesh edilmiştir. Aynı yıl devlet tarafından etüdü yaptırılmış ve 17 Şubat 1934 tarihinde Sümerbank ile İş Bankası 300,000 TL sermayeli Keçiborlu Kükürtleri T.A.Ş.'ni kurmuştur. 1935 yılında 2809 sayılı kanunla Sümerbank hissesi Etibank'a devredilmiştir (Keçiborlu Kaymakamlığı, 1994). İşletmeyi Etibank'ın almasından sonra tesisleşme hızlanırken yeni maden yataklarının tespiti amacıyla arama çalışmaları yapılmaya başlanmıştır. 1944 yılında İş Bankası'na ait hisse Etibank'ça satın alınarak Keçiborlu Kükürtleri İşletme Müessesesi kurulmuştur. Kısa sürede fabrikalaşan müessese Türkiye'nin hatırı sayılır Kamu İktisadi Teşekküllerinden birisi haline gelmiş ve yıllar itibariyle üretimle beraber çalışan sayısı da artmaya başlamıştır (Isparta Valiliği, 1983).

Aşağıdaki tabloda yıllara göre kükürt üretimi, satışı, çalışan işçi sayısı ve işçilerin masrafları verilmektedir.

Tablo 1. 1941–1953 Üretimi, Satış ve İşçi Masrafları

Yıllar	Kükürt Üretim (Ton)	Satılan Kükürt		Ortalama İşçi Sayısı	İşçi Masrafları			Yevmiye Başına Düşen
		Miktarı (Ton)	Tutarı (Lira)		Ödenen Ücret	Sosyal Yatırım	Toplam	
1941	1,951	3,930	455,598	282	129,000		129,000	1,19
1943	3,079	2,827	1,110,587	300	258,000	18,000	276,000	2,17
1945	3,779	8,780	1,497,849	350	282,812	180,127	412,940	3,80
1947	2,653	1,092	282,584	232	181,087	98,024	279,111	3,38
1950	6,002	4,715	1,365,771	339	314,390	102,324	416,714	3,88
1953	9,775	9,365	2,483,059	284	436,764	251,180	687,944	6,93

Kaynak: http://www.mta.gov.tr/mta_web/kutuphane/mtadergi/46-47_10.pdf

Tablodan anlaşıldığı kadarıyla 1941 yılında üretilen kükürt miktarı aynı dönemde satılan kükürt miktarından daha azdır. Bu durum üretimden başka stoklarda bulunan kükürtlerin de satılmış olduğu anlamına gelmektedir. Aynı durumu 1945 yılında da görmek mümkündür. Fakat 1946 yılından itibaren üretim artarken aynı oranda pazarlama ve tüketim gelişme gösterememiş, bu durumun sonucu stoklar hızla artmaya başlamıştır. Diğer yandan çalışan sayısına bakıldığında 1947 yılına kadar artış belirli seviyede gerçekleşirken 1950 yılında üretimin artmasına paralel olarak çalışan sayısında da artış gözlenmiştir. İşçilere ödenen ücretlerde yıllara göre artış dikkat çekmektedir. 1951 yılından sonra da artışlar katlanarak devam etmiştir. Örneğin 1953 yılında çalışan sayısı 284 iken, 1974'de bu sayı idari, teknik çalışanlarla ve işçilerle birlikte 880 kişiye ulaşmış, 1980 yılında ise toplam çalışan sayısı 1056'ya yükselmiştir (Isparta Valiliği, 1983). Nisan 1994 tarihinde üretim durdurulduğunda kurumda 1200 işçi ve 200 teknik eleman olarak toplam 1400 kişi çalışmaktadır (Keçiborlu Kaymakamlığı, 1994). Daha sonra bu çalışanlar Etibank'ın ülke çapındaki diğer işletmelerinde görevlendirilmişlerdir. Toplam çalışan sayısına bakıldığında kurumun gerçekten önemli bir Kamu İktisadi Teşekkülü haline geldiği gözlenmektedir. Yine 1974–1983 yılları arasında gayri safi milli hâsılaya katkılar da sağlamıştır. Bu katkılar aşağıdaki tabloda gösterilmektedir.

Tablo 2. 1974–1983 Yılları arasında Keçiborlu Kükürt fabrikasının Gayri Safi Milli Hâsılaya Katkısı

Yıllar	GSMH Katkısı(Alıcı Fiyatlarıyla)
1974	20,9 milyon TL
1975	43.0 milyon TL
1976	89.3 milyon TL
1977	102.2 milyon TL
1978	140.8 milyon TL
1979	148.7 milyon TL
1980	562.3 milyon TL
1981	804.4 milyon TL
1982	1117.0 milyon TL

Kaynak: Isparta Valiliği, *Isparta Valiliği 1996 İl Yıllığı*, Isparta 1996, s.156.

Tablodan anlaşıldığı kadarıyla Kükürt Fabrikası'nın ekonomiye katkısı 1974 yılından itibaren giderek artmıştır. 20.9 milyon TL ile başlayan rakamlar 1983 yılına gelindiğinde 1117,0 milyon TL gibi bir rakama ulaşmıştır. Fakat 1990'lı yıllarda hem kükürt rezervinin azalması hem de işçi maliyetlerinin yükselmesi gibi nedenlerle karlılık oranını kaybetmiştir. Diğer yandan artan işçi ücretlerine paralel olarak üretim maliyetleri de artmıştır. Hatta bu artış dünya kükürt fiyatlarının birkaç misli üzerine çıkmıştır (Isparta Valiliği, 1983).

Diğer yandan, Keçiborlu'da üretilen kükürt miktarı 1940'lı yıllarda ülkemizin ihtiyacını karşılayacak miktarda iken dışarıdan düşük fiyatlarla kükürt ithal edilmiş, bu durum yerli stoklarının artmasına neden olmuştur. Bu gelişmeler üzerine 4 Ekim 1946 tarihinde Ekonomi Bakanlığı, Başbakanlığa mevcut durumu dile getiren bir yazı yazmış ve bu konuda Başvekâletin desteğini istemiştir. Mevcut belgeden anladığımız kadarıyla kükürdün üretilmesi ve pazarlanması esnasında çeşitli sıkıntılarla karşılaşmıştır. Bu sıkıntılardan bazıları şunlardır;

1) Ülkemizde kükürt üretimi ihtiyacı karşılayacak kadar yapılmasına rağmen Ticaret Bakanlığı'nın kükürt ithalatına izin vermesidir. Yazıda bu iznin ivedilikle iptal edilmesi istenmektedir.

2) Diğer bir sorun ithal edilen kükürt fiyatlarının yerli üretime göre bir hayli düşük olmasıdır. Bu durum yerli üretimin rekabet gücünü azaltmaktadır. Dolayısıyla Ekonomi Bakanlığı Başvekâlete gönderdiği yazılarında ithal edilen ürünlere zam yapılmasını isterken diğer yandan yerli kükürt fiyatlarının da aşağı çekilmesini talep etmektedir. Ayrıca yeterli kükürdün pazarlanmasının da Zirai Donatım Kurumu tarafından yapılması talep edilmektedir. Bu soruna bağlı olarak

a) İthal edilen kükürtlerin rekabeti olumsuz etkilememesi açısından satış ve dağıtımının Zirai Donatım Kurumu tarafından yapılması talep edilmiştir.

b) Yine ikinci maddeyle ilgili olarak ülkemizin kükürt ihtiyacının yerli kaynaklardan karşılanması, ancak yeterli gelmemesi durumunda kalan kısmın ithaline izin verilmesi istenmektedir.

3) 1946 yılından sonraki dönemlerde Keçiborlu işletmesinin bağ tipi kükürt üretiminin yıllık azami 12000 torba ile sınırlandırılması teklif olunmuştur. Bakanlar kurulunda yapılan görüşmelerde bu tedbirler üzerinde mutabakata varılmış ve durum 29 Mayıs 1946 tarih ve 5/3736 numaralı yazıyla Tarım Bakanlığı'na bildirilmiş olduğu ifade edilmiştir. Ancak Zirai Donatım Kurumu'nun belirtilen tarihe kadar yani 5 aylık bir sürede kükürt alınması ve pazarlanması noktasında herhangi bir girişimde bulunmadığı yine Başvekâlete bildirilen konular arasında yer almıştır.

Gerçekten de aynı yıllarda kükürt üretimi ve stoku oldukça fazladır. Hatta bu üretim ülke ihtiyaçlarını fazlasıyla karşılamaktadır. Satılan ürünler hariç tutulursa sadece stoklar 60.000 torbayı bulmaktadır. Yazının Ekim 1946 yılında gönderildiği göz önüne alınırsa yeni üretimle birlikte bu stokların yaklaşık 75.000 torbaya yükseleceği tahmin edilmektedir. 1946 yılında satılması düşünülen ancak pazarlanamayan ürünlerle birlikte 1947 yılında üretilecek kükürt miktarı göz önüne alındığında bu stokların 120.000–125.000 torba yani yaklaşık olarak 6.125 ton olacağı tahmin edilmektedir. Belgeden anladığımız kadarıyla satılmayıp stoklarda biriken ürünlerin aynı zamanda depolama sorunlarını da beraberinde getirmiştir. Hatta depolama sorunundan dolayı 1946 yılında 5.500 torba kükürt tutuşarak tamamen yanmıştır (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Fon Kodu, 030. 10–174.202.6). Anladığımız kadarıyla yönetimden üretime, pazarlamadan denetim ve finans sorunlarına kadar KİT'ler pek çok problemle karşılaşmış ve kapanmak durumunda kalmışlardır.

Genel Olarak KİT'lerin Karşılaştığı Sorunlar ve Kapatılmaları

Kamu iktisadi teşekkülleri kuruluşundan sonra ve özellikle 1970'lerden itibaren sorunlar yaşamaya başlamıştır. Bu sorunların başlıcaları; yönetim, üretim, pazarlama, denetim ve finansmandır.

Yönetim ve Üretim Sorunu

Devletin ekonomik politika amaçlarını gerçekleştirmede bir araç olarak düşünülen KİT'lerin işleyişi bu amaca uygun olarak düzenlenmelidir. Fakat ülkemizdeki KİT'lerin işleyiş bakımından dağınık olmaları, ortak bir hedef belirleyememeleri yönetim bakımından pek çok sorun ortaya çıkarmıştır. Bu kuruluşların kurulmasındaki amaç da hazineye yük olmadan hatta katkı sağlayarak verimli ve karlı şekilde çalışmalarını devam ettirmeleridir. Fakat üretim yaparken ya da bu tür müesseseler kurulurken bu ilkeler düşünülmemiştir (Yaşa, 1973).

Bu hususta diğer bir eksiklik de bu müesseselerin başına atanacak yöneticilerin dinamik, alanında uzman ve ekonomiyi yakından tanıyan kişilerin yönetim kurullarına seçilmemesidir. Yönetici atamaları yapılırken siyasi davranılması, ehil insanların bu kurumlarda istihdamını engellemiştir (Maliye Bakanlığı, 1978).

KİT'lerde karşılaşılan üretimle ilgili meselelerin başında Keçiborlu Kükürt İşletmelerinde olduğu gibi stok politikasındaki başarısızlık gelmektedir. Bu kuruluşlar ya stok seviyelerinin çok üstünde stoklama

yapmışlar ya da asgari stok seviyelerinin altında kalmışlardır (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Fon Kodu, 030. 10–174.202.6). Bunun sonunda kuruluşun finansman sıkıntısına girdiği gözlenmektedir. Finansman sıkıntısının baş göstermesi yeni yatırımları geciktirmekte, böylece teknolojik olarak da muadili özel ya da yabancı kuruluşlarla rekabet şansını yitirmesine neden olmaktadır. Yine hatalı ve siyasi personel politikaları ile maliyetler şişmekte, üretim maliyetleri içinde personel giderleri neredeyse %90'ları bulmaktaydı. Haliyle böyle bir durum kuruluşun karlılığını düşürdüğü gibi yeni yatırım yapılabilmesine imkân tanımamaktaydı. Çok defa yeni yatırımlar devletin bütçesinden karşılanmaktadır. KİT'lerin kapatılmalarındaki en önemli etmen, şüphesiz bu kurumlarda azami çalışması gereken personel sayısının yaklaşık üç katı oranında çalışanın bulunması ve işçilere ödenen yüksek ücretler olarak karşımıza çıkmaktadır (Komisyon, 1980).

Pazarlama ve Denetim Sorunu

KİT'ler devlet kuruluşları olduğu için genellikle bu müesseselerde üretilen ürünlerin, yönetim sorunuyla alakalı olarak, pazarlama da sıkıntılar yaşamıştır. Yöneticileri maaşlarını devletten aldıkları ve herhangi bir caydırıcı rolleri olmadığından pazarlama meselesine dikkatle eğilmemişlerdir. Bu durum hem iç piyasa hem de dış pazar açısından benzer gelişmeler göstermiştir. Keçiörlü örneğinde olduğu gibi mevcut stoklar artarken bu stokların eritilmesi, malın tüketiciye ulaştırılması için neredeyse hiç gayret sarf edilmemiş, pazarlama hususunda diğer kamu kurumları devreye sokulmaya çalışılmıştır. Doğal olarak bu durum eldeki stokların birikmesine neden olmuştur. Yine maliyetlerin artması mal fiyatlarına yansımış, yüksek maliyetli mamulün satılması zorlaşmıştır. Böylece dışarıdan daha uygun fiyatlarla ithal edilen mallar karşısında yerli üretimin rekabet şansı kalmamıştır. Bundan dolayı 1974 yıllarında ithalatta ortalama %40 paya sahip olan kamu sektörünün, toplam ihracatımızdaki payı %12'lerde kalmıştır (Komisyon, 1980).

Kamu iktisadi teşekkülleri iç denetimlerini kendi teftiş elemanlarıyla sağlamaktadırlar. Dış denetimleri ise, bağlı buldukları bakanlık müfettişleri tarafından yapılmaktadır. Yani denetimler bir yönü ile siyasi olmakta ve bağımsız denetim kurumları tarafından denetlenmemektedir. Zira bu kuruluşların başına idareci olarak atananlar ilgili bakanlığın onayıyla gerçekleşmektedir. Dolayısıyla KİT'lerin üzerinde yargı denetimi sağlanamamışken, sadece idari denetim ile yetinilmiş bu durumda kuruluşlar çoğu defa objektif olarak denetlenememiştir.

Finansman Sorunları

Yukarıda ifade etmeye çalıştığımız sorunların yansımaları karşımıza bu kuruluşların finansman sorunu olarak çıkmıştır. Yani yönetim sorunu beraberinde üretim, pazarlama ve denetim sorunlarını doğurmuş, bu durum finansman sıkıntısına neden olmuştur. KİT'lerin çoğu zaman kendi giderlerini karşılamaktan uzak kalması, bu kurumlara devlet desteğinin sağlanmasına neden olmuştur. Oysa KİT'ler kurulurken hem kendi ayakları üzerinde durmaları hem de ülke kalkınmasına ve istihdamına yardımcı olmaları düşünülmüştür. Böylece finansman sorunu yeni yatırımların yapılamaması sonucunu doğurmuş, KİT'ler 1972 yılından sonra sürekli zarar eden kuruluşlara dönüşmüştür. Aynı yıl toplam finansman açığı 116000, 1978 yılında ise 85500'e çıkmıştır (Komisyon 1980).

Sonuç

KİT'ler 1933'lerde bütün dünyadaki ekonomik gelişmelere bağlı olarak bir gereklilik olarak kurulmaya başlanmıştır. Devlet önemli yatırımlar yaparak, istihdamı artırıcı tedbir olarak Kamu İktisadi Teşekküllerini hayata geçirmiştir. Fakat kuruluşlarından kısa süre sonra Keçiborlu Kükürt İşletmelerinde olduğu gibi, yönetim, üretim, finans ve denetim gibi pek çok sorunla karşılaşmışlardır. İlerleyen yıllarda bu sorunlar giderilememiş ve 1970'li yıllardan sonra bütçeye ciddi yük getirmeye başlamışlardır. Üstelik giderlerinin artmasına bağlı olarak teknolojik olarak kendilerini yenileyememişlerdir. KİT'lerin çoğu, kuruluş yıllarındaki teknoloji ile üretim yapmaya çalışmış, böylece hem özel sektörle hem de yabancı ürünlerle rekabet şanslarını yitirmişlerdir. Diğer yandan çok partili hayata geçilmesiyle birlikte KİT'ler siyasi partilerce oy potansiyeli olarak görülmeye başlanmıştır. Bu durumun doğal bir sonucu olarak buralarda çalışan sayısı, çalışması gereken sayının çok üzerinde olmuştur. Bütün bu gelişmeler göz önüne alındığında 1990'lı yıllarda Kamu İktisadi Teşekkülleri hantal ve verimsiz yapılanmadan dolayı ekonomiye yararlarından ziyade aşırı yük getirmeye başlamış ve bu kuruluşların büyük bir kısmı ya özelleştirilmek veya kapatılmak suretiyle ömürlerini tamamlamak durumunda kalmışlardır.

Kaynaklar

- Armaoğlu, F. (1987). *20. Yüzyıl siyasi tarihi 1914–1980*. Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Avcioğlu, D. (2001). *Türkiye'nin düzeni*. İstanbul: Tekin Yayınları. *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi*.
Fon Kodu, 030. 10–174.202.6
- Boratav, K. (2007). İktisat tarihi 1908–1980. Sina Akşin. (Ed.), *Çağdaş Türkiye 1908–1980, IV*, (s. 297–383). İstanbul: Cem Yayınevi,
- Hiç, M. *Atatürk ve Ekonomik rejim devletçilikten günümüzde piyasa ekonomisine, Cumhuriyet 1923–1998 dönemi değerlendirmesi*, V. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s. 3285–3292.
- http://www.mta.gov.tr/mta_web/kutuphane/mtadergi/46-47_10.pdf
- Isparta Valiliği. (1983). *Cumhuriyetimizin 60. Yılında Isparta*. Isparta: Isparta Valiliği Yayınları
- Isparta Valiliği. (1996). *Isparta Valiliği 1996 il yillığı*. Isparta: Isparta Valiliği Yayınları.
- İnan, A. (1982). *İzmir İktisat Kongresi 17 Şubat–4 Mart 1923*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Keçiborlu Kaymakamlığı. (1994). *Dünden Yarına Keçiborlu*. Isparta: Keçiborlu Kaymakamlığı Yayınları.
- Koçak, C.(2007). Siyasal tarih (1923–1950). Sina Akşin. (Ed.), *Çağdaş Türkiye 1908–1980. IV*, (s. 127–215). İstanbul: Cem Yayınları.
- Komisyon. (2005). *Atatürk'ün bütün eserleri, XV*. İstanbul: Kaynak Yayınları
- Komisyon. (1980). *Cumhuriyet dönemi Türkiye ekonomisi 1923–1978*, İstanbul: Akbank Yayınları.
- Maliye Bakanlığı. (1978). *1977 kamu iktisadi teşebbüsleri ve iştirakleri yillığı*. Ankara: Maliye Bakanlığı Yayınları.
- Özgüven, A. (1998). Cumhuriyetimizin 75. Kuruluş yılında Atatürk'ün iktisadi görüşleri ve önerileri. *Cumhuriyet 1923–1998 Dönemi Değerlendirmesi, V*, (s. 3293–3298). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Yaşa, M.(1966). *İktisadi meselelerimiz*. İstanbul: Yaylım Matbaası Yayınları
- Yaşa, M. (1973). *Kamu maliyesi teorisine giriş*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları